

ДЕЙВИД БИСЕТ

УЧАСТИЕТО НА ДЕЦАТА - ЛЕСНО КАТО ДЕТСКА ИГРА

Русе, 2010

Предисловие

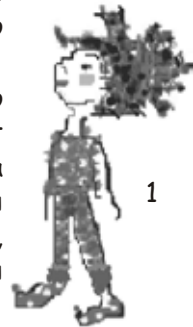
През лятото на 2009 година в българското село Дряновец се случи нещо доста необичайно, а в центъра му бяха деца.

Учениците в България имат дълги летни ваканции и много от тях се изнасят от задушните си апартаменти в града към къщите по селата при бабите и дядовците си или при други възрастни роднини. Най-често те приемат лятото на село като заточение и лишения. Предприемат пътуването от града към селото по принуда, в очакване на седмици затыпяваща скука. До лятото на 2009 година децата, изпращани в Дряновец, със сигурност са се чувствали по същия начин.

В своето забележително проучване „Последното дете в гората спасява децата ни от природо-дефицитно разстройство“ Ричард Лув отбелязва, че до деветнадесети век думата „отегчен“ не съществува в ничий речник, още по-малко се изплъзва тя от устата на средностатистическото дете. Лув цитира научното изследване на Патриша Спакс, автор на „Скука: литературната история на едно психологическо състояние“. Спакс посочва, че ако през средновековието някой проявял симптомите, които днес свързваме със скуката, се е смятало, че този човек е обладан от нещо, наречено ацедия - „опасна форма на духовна алиенация“, която омаловажава света и неговия създател.

Родителите са склонни да се опитват да дават на отрочето си „всичко“, да осигуряват онези възможности, на които самите те не са могли да се радват, когато са били хлапета. Създават натоварени графици за децата като начин за преследване на академични или спортни постижения или извършване на културни дейности. Осигуряват „образователни“ играчки и стотици устройства, които зависят от достъпа до електрическата мрежа или комуникационните мрежи.

Лув твърди, че, осигурявайки прекалено много структуриран отдых, родителите ограбват подрастващите от възможността за конструктивна скука. Нещата стават още по-лоши, когато при неструктурираното време, в което правят, каквото искат, децата имат лесен достъп до телевизия и компютри и автоматично се обръщат към тях.

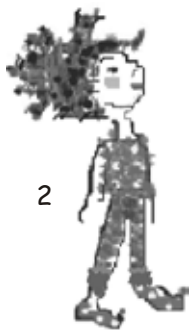
Предимствата на конструктивната скука са представени графично в едно изследване от 80-те години на XX век, в което изследователи от Университета на Британска Колумбия изследват иначе обикновен канадски град (наречен в това изследване „Хотел“), в което няма телевизия поради географското му положение. Изследователите сравняват децата от този град с децата в два други града, които гледат телевизия. Децата от Хотел се представят значително по-добре на тестовете за творчество. Ръководителят на изследването прави заключение, че телевизията „измества други дейности ....“. „Имахме чувството – казва тя, че една от причините децата от града без телевизия да се представят по-добре е тази, че те по-често сучаят и трябва да измислят повече неща, които да правят.“

Но да се върнем в Дряновец през 2009.

Конструктивно сучаещите Ани (на 12 години) и Сашо (няколко години по-малък от нея) започват да измислят игри и състезания за своите връстници. Групата се увеличава и нещата се разрастват, като кулминацията е уникално представление в читалището. Поканената публика – деца, баби и дядовци, пастири и трактористи – присъства на състезание на таланти, музика, танци и кабаретна програма.

Насърчавани от кметлицата, подпомагани от библиотекарката в местното читалище и снабдени с импровизирана озвучителна система, децата правят една програма, която на практика продължава и когато училището започва – големият финал е един купон за Все светии. Всичко това е организирано от деца, които всъщност молят майките и татковците си да прекарват съботите и неделите на село. През лятото родителите зарязват своите градски работни места в петък следобед и хукват към селото за вечерното представление. Възрастните в Русе, Шумен, Разград и други места из североизточна България са уговорявани да помагат на замисляната от децата им коледна фиеста в непретенциозното селце Дряновец, което до 2009 година не е особено привлекателно за подрастващи.

Е, това ние наричаме **УЧАСТИЕ НА ДЕЦАТА**
Моля, продължавайте да четете.

Предистория

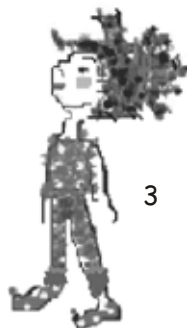
Този дискуссионен материал за привличане на децата се пише във време, когато ръководителите на западното общество (от двете страни на Атлантическия океан) са принудени да направят радикална преоценка на развитието на институционалните и социални взаимоотношения между възрастните и децата. Някои коментатори твърдят, че широко разпространената колебливост, необмисленото изпълнение на всякакви инициативи, насочени към децата и мултиплицирането на всякакви съвети, комитети и организации, занимаващи се с процеса на отглеждане, социализиране и възпитание на децата, са сигнал за криза на авторитета на възрастните.

В контекста на обсъждането на новата си книга „Тропиляно: защо възпитанието не възпитава“ Франк Фуреди, професор по социология към Университета на Кент, посочва, че „възпитанието е динамиката между поколенията, която разчита на предположението за авторитет на възрастните. Днес не можем да дадем определение на възпитанието, тъй като се затрудняваме да обясним какво означава да си възрастен“.

Той признава, че проблемът до голяма степен произтича от отнемане на отговорността за социализацията на децата от „възрастните възрастни и в техните общности и във формалната обстановка на училището“ и от създаването на процес, който Фуреди нарича „обратна социализация“ - чрез него една нова порода професионалисти предават ценностите директно на децата (често в контекста на тяхното образование) и децата ги отнасят обратно в домакинствата си.

Виждаме създаването на мини-кръстоносци за здравословно хранене и рециклиране на боклука на базата на държавни програми. Фаланги от експерти по възпитание и грижи за децата, снабдени с авторитет под формата на финансиране от правителството или наложен от медиите, „мотивират“ децата, „дават им възможност“ и им помагат да се чувстват добре.

В прегледа на книгата на Фуреди за „Спайк онлайн“ Джени Бристоу твърди, че „няма позитивен или демократизиращ резултат от днешния ни дискомфорт по отношение на авторитета на възрастните:

последницата му ще е продължаващо объркване, като „границите между поколенията стават много произволни, а процесът на социализация на поколенията е незавършен.“ (Бристоу използва цитат от Фуреди).

Някои твърдят, че щом формата и границите на взаимодействието на възрастните с децата започнат да се фабрикуват от консултанти, на които се плаща, това е сигнал, че ние – останалите – се боим и се прекланяме пред технократския авторитет на експертите. Западните правителства се опитват да налагат модели на поведение и разбират напълно погрешно идеята за правата на децата, тъй като се опитват да наложат свое виждане за преподаването на учителите и това как родителите да отглеждат децата си.

През 40-те години на XX век, до голяма степен като реакция на събитията на Втората световна война, се състави една универсална декларация за правата на човека. Много скоро децата бяха признати за „специален случай“. Това признание кулминира в създаването на Конвенция на ООН за правата на детето, приета от Генералната асамблея на ООН през м. ноември 1989 год. До декември 2008 год. тя е ратифицирана от 193 държави. България е една от тях.

Конвенцията на ООН дефинира основните човешки права на децата, като особено внимание е обърнато на правото на специална защита и грижа за подрастващите (за разлика от човешките права на възрастните).

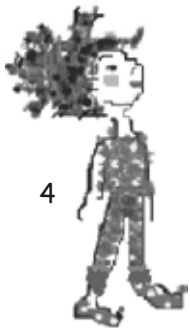
- Задоволяване на основни нужди – храна, всеобщо държавно образование, здравеопазване, наказателно/ гражданско законодателство, съобразено с възрастта и нивото на развитие;

- Право на определено ниво на свободно действие и себеизразяване;

- Правото да бъдат свободни от физическо, психическо и емоционално насилие.

Идеята „участие на децата“ се разви на базата на признаване на правото на децата на себеизразяване и на действия с определено ниво на самостоятелност в света на възрастните.

Наблюдавал съм много примери за „себеизразяване“, активно подпомагани от детски НПО. Често срещан критерий за финансиране на програми в областта на възпитанието и благоденствието на децата е тяхното включване в целевата група. Неопитните, но

възприемчиви членове на детските парламенти в България и Сомалия могат наизуст да цитират своите права. Това ли е „участие на децата“ в действие? За съжаление, в твърде много случаи трябва да се каже, че НЕ, не е това.

Както и в случая с притеснителната намеса на държавата в отглеждането на децата и интервенциите в образованието, това е въпрос на поставяне на високопарни думи в устата на децата, по начин, който ги ласкае. Децата може и да „участват“ при известни условия, но вездесъщите интереси на възрастните са твърде очевидни.

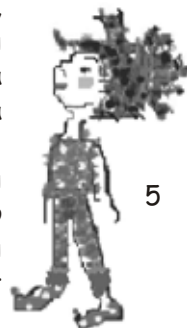
Аз силно вярвам в участието на децата, но то никога няма да е това, което казват, че е докато е умело режисирано от един „просветен елит“, за да подхранва чувството на вина и несигурност у възрастните. Участието на децата се нуждае от контрапункт, какъвто се явява авторитета на възрастните. Това е естественият ред на нещата. Щом е енергично тласкано от кръстоносци и лобисти, участието на децата губи своята валидност, тъй като публиката, за която е предназначено, е лишена от авторитета си от разни активисти, които казват: „Ще слушаш (основано на власт/ експертиза).“ Децата са „пияният морков“ в средата.

Децата могат действително да участват, когато техните възрастни партньори имат свободата да реагират от позицията на естествения авторитет.

Какво е „Участие на децата“?

Участието на децата е фундаментален принцип на Конвенцията на Обединените нации за правата на детето. „Правата за участие“, залегнали в Конвенцията, са обобщени от УНИЦЕФ така: „Децата имат право на свободно изразяване на мнението си и имат право да бъдат чути по въпроси, засягащи техния социален, икономически, религиозен, културен и политически живот. Правата на участие включват правото на изказване на мнение и на изслушване, правото на информация и свобода на сдружаване“.

Участието на децата, обаче, остава една от онези странни концепции, които приканват към използването на кратки, разумно звучащи, но твърде неясни дефиниции или, обратното, дълги списъци от примери за „участие в действие“.

Изразът може да има и различни значения. Може да се отнася както до абстрактната концепция за деца, „участващи“ в нещо, така и до практическите начини, по които възрастните могат да подпомагат този процес. Програмите за участие на децата са много разпространени сред благотворителните организации за деца. Те използват методология за участие на децата.

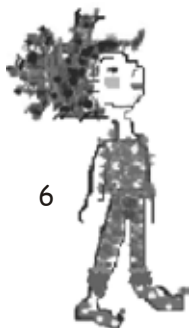
Общностите и обществата се състоят от различни групи. Всеки един човек може да се открие класифициран под много различни наименования в милиардите категории, произлизащи от бюрокрацията на социалната администрация и на местните, държавните и международни власти. Попадането във всяка група представлява низ от предположения (някои от тях са дефинирани, но повечето са по подразбиране) за правата на всеки индивид от дадената група да участва в процеса на вземане на големите решения, които се отнасят както до него, така и до другите.

Изразът „участие на децата“ е изнамерен в отражение на растящата тревога за степента, до която членовете на тази социална група, обхващаща „физически лица под 18-годишна възраст“ (определение на „дете“ съгласно българския Закон за закрила на детето) традиционно се лишават от тяхното право на определено ниво на самостоятелно действие и себеизразяване. Смята се, че съществува единодушно схващане у възрастните, че децата не могат добре да се представяват и затова трябва да имат право само на съвсем ограничено участие в консултации и обсъждания на тяхното лично благополучие или на решения със значителни последици в техния живот.

Лобистите за правата на детето твърдят, че това е просто въпрос на подценяване на децата поради критерии, свързани с умственото развитие, възможността за предоставяне на доводи или възможността за боравене с абстрактни концепции. Трудността се корени в отричането на фундаментални човешки права:

- Правото да имаш и свободно да изразяваш мнение;
- Правото (независимо колко неясно) да изразяваш емоционални нужди или лични проблеми и да очакваш да им се откликне;
- Простото право да бъдеш чул.

Накратко, „участие на децата“ произтича от признанието, че физическата, умствената и емоционалната незрялост, която характеризира

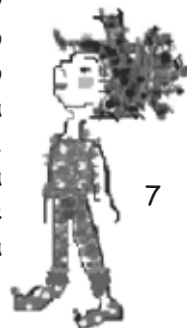

обикновеното дете, по никакъв начин не е приемлив критерий за изключване от участие във вземането на решения, засягащи неговото/нейното място в живота. Това важи както за семейния контекст, така и за по-широкия контекст на обществото.

Участието на децата е както възплъщение на един стремеж, така и метод, посредством който отделни личности и организации привличат децата, защото в момента, както те признават, децата често са лишавани от правото им на участие. Ето защо това е част от средствата, с които се осигурява това право. Различни организации обучават децата за техните права, дефинирани в конвенцията на ООН, и създават условия, при които те развиват техники и умения за участие. Ще има ли и други организации, групи и, разбира се, семейства, които ще отразяват духа на „участие на детето“? Това е големият въпрос.

Изключването поради явна незрялост сега се тълкува като авторитарно поведение. Авторитетът на възрастните е естествен контрапункт на участието на детето. Авторитарността не бива да влиза в играта. Възможно е, разбира се, да си авторитетен, без да си авторитарен и без да пренебрегваш способността на децата за себеизразяване. Да, но поради възприемчивостта на децата и желанието на възрастните да правят онова, което е най-добро за децата така, както те го разбират, авторитарността лесно може да нахлуе в усилията за участие на децата. Точно това нахлуване води до обезценяване на участието на децата, при всички положения в очите на циниците и най-вероятно в очите на прагматиците.

По отношение благоденствието и образованието на децата аз съм напълно анти-авторитарен. От друга страна, също както Франк Фуреди и Джени Бристоу, виждам иронията, когато родителите и учителите най-напред се порицават заради авторитарно поведение към децата и след това се води авторитарна кампания срещу възрастните и на двата фронта - на формалното образование и домашното възпитание по начин, който покровителства или по-скоро инфантилизира работещите на „предната линия“ в грижата за децата. Образованието се политизира, а отглеждането на децата се професионализира. Учителите и родителите се наблюдават и се оценяват по десетобалната система от сертифицирани „експерти“.

Думи в устата на малки деца? Участие на децата и политическа активност

Участието насърчава младите хора да се включват в обществените и образователните процеси и да поемат отговорност. Насърчава ги и да мислят и да изпълняват проекти и инициативи като начин за изразяване на своето мнение и за повлияване на политиките и практиките, които се отнасят до тях.

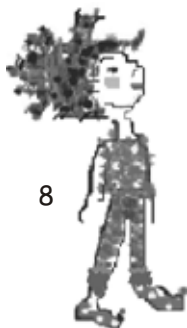
Това, разбира се, не става автоматично и децата имат нужда от подкрепа и поощрение, за да участват по един полезен начин. Онези, които се отнасят с цинизъм към участието на децата, лесно биха атакували това споменаване на „подкрепа и поощрение“ и биха предположили, че всъщност става въпрос просто за още един начин за манипулиране на онези, които са във възрастта на оформянето като личности. Ако едно дете намери своя „глас“, докато трае периодът на „подкрепа и поощрение“, как да сме сигурни, че изразените мнения са действително мненията на детето?

Какво е това, от което всеки един от нас зависи, за да достигне до информирано мнение? Информация. Участието на детето е възможно, когато децата получават информация, която не е изопачена или не се използва преднамерено, за да ги доведе до определени изводи, ако става въпрос за тълкуване. Участието на децата не бива да бъде манипулативно по отношение на тях. То не бива да е твърде „режисирано“ от възрастните до степен, когато справедливо се поставя въпроса доколко децата са доброволци, радващи се на свобода на изразяване.

Участието на децата все повече се насърчава от организации, занимаващи се с благоденствието или възпитанието на децата. Тези организации могат да попаднат в два капана:

- Да не успеят да предпазят децата-участници от естествения стремеж да следват целите на организацията;
- Да не успеят да избегнат цензурното поведение, ако резултатите от участието на децата не се вписват по очаквания начин в дейността на организацията.

Комуникационните и маркетинговите дейности трябва да бъдат напълно отделни от всякакви инициативи за закрила на децата в такива организации. Освен това, тези инициативи трябва да се наблюдават

за прояви на властническо отношение на възрастните или леко стъкмяване, когато се отчитат резултатите.

Безпристрастността и скромността в средите, организиращи подобни инициативи, са рядка и ценна стока, но те съществуват.

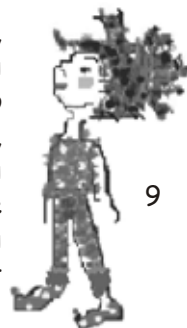
Социализация и впечатлителност

Фуреди посочва, че „формалното образование е процесът, чрез който обществото прехвърля своите ценности и интелектуалното си наследство на по-младото поколение“. Има тенденция за селективност в процеса на предаване на ценности – това е естествена част от процеса на социализация. Правото на едно дете на някаква степен на автономно действие и себеизразяване не се простира до неговото неучастие и не е извинение за неприсъствието му в процеса на социализация, който започва в ранна детска възраст и води до придобиването на навици, схващания и знания за обществото чрез обучение и възпитание за достигане статуса на възрастен. Децата имат право на себеизразяване и участие, но това не означава, че възрастните трябва да се огъват пред техните желания. Юношите имат право да изразяват своята революционност в определени граници, приемливи у дома и в обществото.

Усилията на възрастните към социализация на децата трябва да произтичат от едно чувство за авторитет, уважение към детето и съзнаване на човешкия континуум. Ние се смеем на историята за дядовата брадва:

- Това е брадвата на моя дядо, и аз сега я давам на теб, момчето ми.
- Но татко, тя изглежда почти нова.
- Е, баща ми смени дръжката, а аз смених острието.

И ако такъв усет за приемственост между поколенията не е вплетен в тъканта на обществото, няма смисъл да се опитваме да имаме правила или норми, които да се прилагат в училище, на работното място или в общността изобщо. Организациите, включително и училищата, създават изкуствени ритуали, в подкрепа на своето функциониране – това е един аморален режим, докато главите на семействата и водещите личности в общността създават и поддържат етичните кодекси.

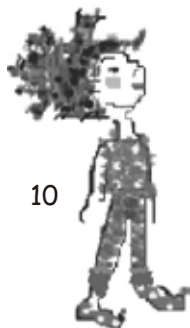

Живеем в свят на бързи промени. За съжаление, много хора от позицията на авторитета твърдят, че това означава демодирание и неуместност на установените обичаи и практики от миналото. Традицията няма смисъл. Ние живеем в едно ново общество с дигитално задвижване, в което интелектуалното наследство на миналото и натрупаният опит на възрастните имат твърде малко значение за децата, които могат да оцеляват чрез сърчна работа с електронни устройства и способността да се придвижват из информационните лабиринти, без да им е нужно да разбират каквото и да е в дълбочина. Това, за което правителствата единствено се тревожат е, че трябва да се чувстват щастливи и в тон с официалната линия.

Тъй като стилът на предаване на знания и ценности с брадвата на дядо се смята за отминал, ръководните органи се чувстват свободни да изземат функциите на родителите и педагозите и да се насочат към децата, които са станали табула раза, на която могат да се чертаят политически правилни дейности на елитни групи с помощта на училищните програми и кампании, насочени към онези, които са във възрастта на оформянето като хора. Децата - „дигиталните диваци“, както ги нарича Фуреди - са станали ангелите-агенти на регионални органи, правителства и многонационални организации, чиито дейности варират от изкореняването на бедността до възпирането на климатичните промени.

Това впрягане на детската възприемчивост е застрашително, а истинското участие на децата е застрашено. Правилно е да се защитават децата от лоши родители, които са една малка част във всяка общност. Не е правилно да се създават затрудняващи условия, които са посегателство върху авторитета на всички родители и безопасността на всички семейства. Напълно погрешно е да се използва участието на децата като оръжие за сплашване на родителите.

„Не ни трябва вашето възпитание. Не ни трябва вашият контрол върху мисълта.“ (Пинк Флойд, „Още една тухла в стената“)

Истинско участие на децата: въпрос на умения, не на впечатлителност

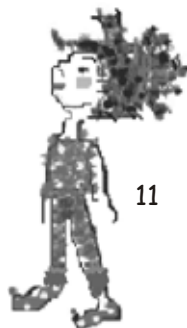
При оказването на „подкрепа и поощрение“ на децата, за да могат да се включват като деца-участници в обществото, организациите показват широко разпространена склонност силно да се съсредоточават върху обучението за правата на децата.

Някои приемат това като провокация или промиване на мозъка. Възрастните изтъкват авторитарната практика в училищата или примери за лоши родители – явления, обвързани със заявените от организациите цели – и подклаждат огъня на безпокойството в гърдите на младите „участници“. Активно работещите в областта на участието на децата ги насърчават да се оплакват или да се жалват и ги въоръжават с реторика и тактика за неподчинение и съпротива.

Дали защитниците на човешките права или професионалните консултанти не посаждат идеи в главите на възрастните си клиенти? Възможно е, но това е само придатък към основния процес на снабдяване на тези лица с необходимите средства за защита на своите права така, както са систематизирани в закона. Човек, който активно се занимава с въпроса за участието на децата и мисли за това, как да осигури на децата необходимите им средства за самозащита, изпълнява сходна функция от името на тези деца и най-общо това се постига чрез тълкуване на Конвенцията за правата на детето на ООН посредством неформални средства за обучение.

Организациите, работещи по програми за участието на децата, често развиват своята дейност в страни или региони, където правата на децата се нарушават от авторитарни режими, а не толкова от неподходящи практики в отглеждането на децата от страна на родителите. Може да се дискутира и по това, дали някои от тези кампании не включват и „привличане“ на подрастващи, които стават защитници на доктрините на активистите за правата на децата и може би започват да разпознават нарушения на неподозирани допреди това права. Блажени са невежите, както казваме. Децата няма да чувстват посегателства спрямо себе си, докато някой не им каже какво става.

Да се върнем при нашите младежки парламенти в България и Сомалия – ако инициаторите са детски

благотворителни организации от Западна Европа или САЩ, които имат сметки за оправяне с правата на децата - дали не може да се твърди, че се проявява някаква форма на подмолен колониализъм? Не само че западните правителства и организации за работа с деца се опитват да налагат своите цели на родителите и учителите в своите собствени страни, но предприемат и акции в чужбина, като използват същата тактика на привличане на деца за каузата.

Да, нека да помислим за това твърдение. Приема се, че правата на детето, дефинирани от Конвенцията на ООН, са универсални. Те се отнасят както до непълнолетните в България, така и до непълнолетните в Сомалия. България е ратифицирала Конвенцията. Сомалия е една от двете държави в света, които не са я ратифицирали. (Другата държава е САЩ - в случай че се интересувате). Страницата на интернет-сайта на УНИЦЕФ за Сомалия има линк към едно клипче, в което „деца-бежанци, живеещи в Сомалия, говорят за нуждата си от пълното реализиране на своите права.“ В 30 сомалийски училища функционира детска мрежа и според сайта „тази инициатива събира децата в малки клубове, които имат редовни срещи, за да обсъждат наболели проблеми“. „Спасете децата“ започна една подобна мрежа в България преди няколко години, която беше поета от „Еквилибриум“.

Виновни ли са тези организации за това, че впрягат детската възприемчивост за своите сходни цели, или просто предоставят платформи, въз основа на които талантиливи млади себе-защитници могат да упражняват правото си на определена степен на независими действия и себеизразяване?

Говорейки от името на „Еквилибриум“, аз смятам, че вървим по вѐже. Всички възрастни, които редовно работят с деца (това включва и родителите), се изправят пред дилема, щом трябва да създават условия за наистина самостоятелни действия на децата и за тяхното истинско себеизразяване. Членовете на екипа на „Еквилибриум“ са изправени пред дилема поради ангажирането на организацията с някои въпроси на възпитанието и благоденствието на децата.

Част от политиката ни е да стоим настрана от лобирането за правата на децата или родителите. Ние предоставяме грижи за деца и семейства. Съществува риск лобирането да промени отношенията ни с онези, на които предоставяме услуга. Не можем да използваме тези хора в услуга на целта. Не можем да ги

обективизираме. Бихме могли да се изкушим да ги използваме в подкрепа на нашата кауза. Затова съвсем съзнателно не сме си поставяли такива цели.

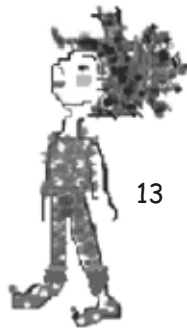
Мисля, че тази позиция е в полза на нашия подход към участие на децата. Разбира се, и ние правим грешки. Подозирам, че истинските изпитания ще дойдат, ако и когато изобщо децата ни помолят да сменим посоката в рамките на някой проект, чийто резултат има въздействие върху тях. В нашите групови занимания и в семинарите с деца преобладава доброволният принцип, но ако се поставим в положение, при което гласовете на децата ще надделеят по въпроса за посоката на цяло начинание, това ще бъде истински изпит. В контекста на предоставяне на услуги голяма част от нашата дейност е силно регулирана от нормативната уредба, но аз търся начини за смислено включване на децата в процеса на вземане на решения в организацията. Такива неща като летни лагери, клубна дейност и организиране на събития може да включват и смислено сътрудничество с подрастващите, когато се планират и осъществяват.

Въпрос на откритост и честност е да кажеш на децата: „Искаме вашия принос тук, но моля, не забравяйте къде са границите и че може и да не можем да ви дадем онова, което искате. Ето възможностите. Смятаме, че са разумни, но нека чуем и вашето мнение“. Изключително важно е да се даде възможност за изразяване на тази гледна точка. Изключително важно е да се уважава тази гледна точка.

Участието на децата е форма на „игра“. Тя е с деца, които подражават на възрастните, но НЕ СА възрастни. Възрастните трябва да си останат онези, които определят границите. Има неща, които „Еквилибриум“ прави, които са насочени към децата и са сложни или поверителни. Някои неща изискват мъчително балансиране между морални и практически съображения. Това не е област, подходяща за участието на деца.

Ние работим за децата, но не може в управителния съвет да има дете поради прости, практически съображения над и извън законовите изисквания за участие. Няма обаче причина да не можем да обясним решенията на съвета на подрастващите, които те засягат.

Искаме ли подрастващи членове на „Еквилибриум“ – млад контингент, който има право да въздейства на решенията на възрастните членове? Да, би имало

абсолютен смисъл, когато - като организация - сме готови да се приспособим към процедурите, които ще произтекат от това.

Рамка за участието на децата

Момчетата и момичетата очевидно участват в семействата си, в общностите си и в обществата си по изключително разнообразни начини (например: като ученици, пациенти, гледачи, работници, потребители и чрез участието си в спортни и културни дейности).

По-тясно терминът „участие“ се използва от тези, които работят с деца и младежи и означава деца и младежи, които мислят за себе си, изразяват ефективно своите възгледи и взаимодействат по положителен начин с други хора. Той означава участие на момчетата и момичетата в решения, засягащи техния живот, формата на тяхната общност и обществото, в което живеят.

За да се подпомогне не само смисленото ангажиране на децата в процеса на социално участие, те трябва да са добре социализирани, трябва и да умеят да пазят или защитават своите собствени права (както са дефинирани в конвенцията на ООН) или да настояват за тях по отношение на по-широка група деца. Децата правят това по няколко начина:

- Чрез открито говорене, например, да разкриват насилие, да се оплакват от услуги, да повдигат някакъв проблем или да настояват за промяна на политиката.

- Посредством своето участие във вземането на решения - например при оценяване на нужди, съставяне на проекти или програми, участие в училищното ръководство, съставяне на насоките на политиката, разработване на законодателство и оценяване на услуги.

- Чрез практически действия - например чрез обучение на връстници, сформирание на организация, ръководена от деца, извършване на проучване или създаване/ управление на медийни ресурси от деца за деца (напр. програми на детско радио).

Децата са добре подготвени, когато:

- са запознати с принципите на Конвенцията на ООН по начини, които могат да осмислят;
- са научили основни умения (за общуване/

отстояване на позиция), за да могат да правят по-нататък стъпки към вземане на участие - процес на овластяване;

- до известна степен са мотивирани за участие - че то може да промени нещо в живота им.

Може да се приеме, че придобиването на умения за общуване/ отстояване на позиция и мотивацията за вземане на участие са важна част от социализацията. Деца с такива умения, които са действали на базата на такава мотивация, стават много способни и самоосъзнати възрастни.

Участието на децата включва:

- взаимодействие вертикално с възрастни лица и организации;
- взаимодействие хоризонтално чрез процес от дете към дете.

Тази система отразява взаимодействието при възрастните, където има както формални/ йерархични елементи, така и елементи на равни с равни.

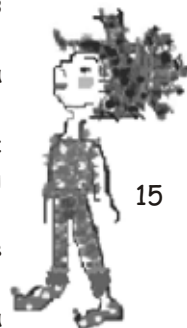
Едно отделно събитие (семинар, дискуссионна група или каквото и да е) само по себе си не представя участието на децата, което трябва да включва децата в непрекъснат процес на себеизразяване, активно взаимодействие и участие в процеса на вземане на решения на различни нива по въпроси, които ги засягат.

За да бъде детското участие истинско и ефективно, то трябва да включва:

- Споделяне на информация и диалог между децата и възрастните на базата на взаимно уважение;
- Правомощия, даващи възможност на децата да влияят както върху процеса, така и върху резултата от него;
- Признание на това, че развиващите се възможности, опит и интереси на децата играят важна роля при определянето на характера на тяхното участие;
- Подобряване на възможностите на децата чрез увеличаване на уменията и компетенциите им;
- Изграждане на безопасна и благоприятна обществена среда.

Истинското участие на децата се характеризира с подходи, признаващи правата на младите участници и се получава в една структура, която е:

- **Законова** - за да се гарантира, че дейностите са в съответствие с правните и нормативни изисквания;
- **Етична** - за гарантиране на правата на децата и на

достойнството на всяко дете;

- **Безопасна** - в която добре са защитени правата за закрила на децата съгласно дефиницията на Конвенцията на ООН;

- **Недискриминационна** - за да се гарантира равно право на участие на всички деца;

- **Благоприятна за децата** - за да се дава възможност на децата да дават възможно най-голям принос, без да им се натрапва нещо и без да се манипулират.

Участието на децата може да става на всички социални нива, а именно:

- у дома
- в семейството
- в училище и в други образователни институции
- на нивото на общността
- на национално и международно ниво, в процесите на застъпничество и вземане на решения

В семеен контекст участието на децата може да се подпомага чрез:

- организиране на семейни събирания около трапезата или в празнични дни
- изслушване на децата и сериозно отношение към предложенията им

- обясняване на причините, изискващи строгост и дисциплиниране на децата

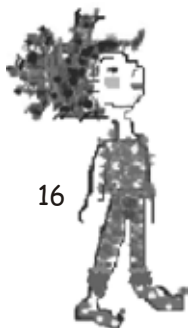
- намиране на алтернативи на физическото наказание
- определяне на ясни и принципни граници
- водене на открити разговори с децата по въпроси, които ги засягат - секс, менструация, взаимоотношения, образование, хобита и интереси, религия

- включване на децата при вземане на решения в семейството - ваканции, смяна на дома

- похвали за постиженията на децата
- възлагане на отговорности на децата (което е различно от възлагане на задачи)
- включване на децата при разработване или оформяне на семейните финанси и бюджет.

Децата могат да се включват в процеса на вземане на решения в училище чрез:

- училищни съвети с представители на децата

- гарантиране на справедливост и демокрация във всички процеси, за които децата специално се подбират
- гарантиране на доброволно участие в извънкласна дейност
- включване на учениците при разработването на правилата в училище
- избягване на групови наказания
- обясняване на причините, изискващи строгост и дисциплиниране на децата

- насърчаване на тийнейджърите да сформират клубове
- възприемане на интерактивни методи на преподаване.

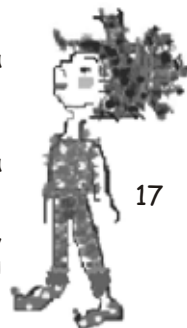
Участието на детето в общността може да включва:

- сформирани и утвърждаване на младежки групи, чрез които могат да се събират мнения/ гледни точки
- младежко участие в разрешаването на проблеми на общността, свързани с децата, като например наркотици, насилие, негативни културни практики и т.н.
- участие в системи за управление на здравето (напр. кампании за здравословно хранене)
- партниране с ръководители на общността (напр. общинските власти) за създаване на визии на тази общност
- участие в разработването и изпълнението на проекти за развитие на общността, напр. кампании за опазване на околната среда.

Участието в развиването на застъпничество и политика, включително проучвателните и медийните ангажименти, изисква чувствителност при подбора и ангажирането на участниците, за да се гарантира на децата възможност за принос с идеи, коментари, обратна връзка и за оказване на влияние в национален мащаб.

Участие на децата - основни моменти

- Участието на децата не е дейност, а начин за предприемане на други дейности.
- Една-единствена дейност с участие не е „участие“: участието трябва да стане масово във всички сфери на обществената дейност.
- Участието на децата се оформя от контекста, задачата, която се изпълнява и участващите деца и възрастни.

- Участието на децата винаги трябва да е доброволно, информирано, смислено и в най-добрия интерес на детето.
- Участието на децата трябва да дава права на децата, особено на тези в неравностойно положение.
- Участието на децата трябва да им помага да развиват знанията, отношението и уменията, които са им нужни за реализиране на техния потенциал и израстването им като отговорни граждани.
- Участието на децата може да им даде възможност да се защитават сами от понасяне на вреда и експлоатация.
- Децата не трябва да се манипулират в полза на цели на възрастните чрез използването им за декорация или за формалност.
- Трябва да се полагат грижи атмосферата на участие на децата да е спокойна, приятелска и демократична.
- Взаимоотношенията между децата и възрастните винаги трябва да се базират на уважение.
- Участието трябва да е насочено към привличане на възможно най-голям брой деца.
- Трябва да се използват методи и дейности, които са съобразени с възможностите, нуждите и интересите на младите участници.

Участие на децата от неправилен вид

Веднъж към „Еквилибриум“ се обърна една италианска организация, търсеща млади делегати за един младежки парламент. Попитаха ни дали можем да осигурим група подрастващи от бедни общности, които са били лишени от възможността да се образоват.

Зададох въпроси, които – според мен – бяха в реда на нещата:

- Може ли да получа подробности за дневния ред?
- Ще трябва ли да осигуряваме наши собствени преводачи, или те ще бъдат осигурени от италианската организация-домакин?

Информираха ме, че дневният ред е „отворен“, за да не се налагат ограничения на младите участници, а работният език на конференцията е английски и всички участници трябва да имат основни познания по този език.

Хайде помислете по това. Искат ни да осигурим български младежи, които са в неравностойно положение по отношение на образованието, но говорят

английски език и могат да структурират дневен ред и да го поддържат в продължение на няколко дни.

Тревожното е, че няколко други младежки организации нямаха проблеми с критериите и че конференцията се проведе като международна среща на младежи, които обсъждаха своя опит по отношение на своето неравностойно образователно и социално положение на английски език.

Участието на децата в България и на много други места често е манипулативно, формално или за елита.

Примери за често срещани грешки в България:

1) Каненето на ограничен брой деца, които да участват по задължение в дадено събитие, съвсем не е благоприятно за тях, що се отнася до формалността и протокола, техническото съдържание и избраното място (напр. общински дебат за благоденствието на децата), като резултатът е изолиране на тези млади участници. Освен това, на децата не се дава обратна информация за начина, по който техните коментари са повлияли на взетите решения (формализъм и манипулация)

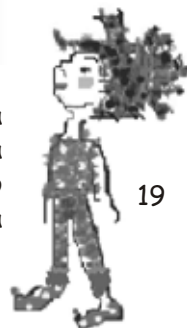
2) Продължаващата по училищата практика да се насърчават/награждават деца въз основа на успеха им при обстоятелства, при които това не е уместен критерий, напр. насочване на отличниците към нестопански или други организации, които търсят представители на учащите се/млади доброволци (поддържане на елит)

3) Натрапването на нравоучителни или авторитарни практики в клубната среда и младежката работа и тренировъчен режим в областта на отдиха (поддържане на елита, манипулация и формализъм)

Педагогически пречки пред участието на децата

Може би най-голямата пречка пред приемането на основанията за участие на децата е надмощието на философията на бутилката и чашата в българското образование в една система, която е силно дидактична и нравоучителна.

Учителят - бутилка, пълна със знания

Ученикът - празна чаша

Основен принцип: ученикът трябва да погълне информацията „като папагал“, да я запомни и да я възпроизведе, когато го изпитват.

(Много) наблюдатели посочват, че в класните стаи в България все още преобладават зубренето, авторитарните учители, неподкрепената от практика теория, минималните възможности децата или младежите да упражняват своите творчески възможности и способностите си за разрешаване на проблеми.

(из „Ролята на българските университети за трансформацията на обществото“, проф. Анна-Мария Тотоманова, 2002)

Тази философия е напълно противоположна на идеята, че децата могат, а следователно и имат право, да участват. Освен това си остава вярно, че училището все още схваща своята задача не само като съхраняване на академичното ниво, но и като поддържане на един набор от поведения, нормативно предписани за децата, за да изпълнят те своята роля в „правилния“ стил на обществения живот (т.е. одобрен от правителството). Тези, които са социално онеправдани, обикновено не се вметват в тези рамки и видовете проблеми, които възникват в училищата в бедните райони, правят тези институции нефункционални по отношение на наложените образователни и социални критерии. Връзката между тези училища и социалните услуги често се характеризира с принуда и контрол, вместо с грижа и подкрепа.

Участието и правата на децата

20

Участието - правото на определено ниво на самостоятелни действия и себеизразяване - е важна характеристика на детето като активен член на обществото. Ето защо, това се схваща като общ принцип с фундаментално значение за изпълнението на всички аспекти на Конвенцията за правата на детето. Момчетата и момичетата се приемат като активни носители на права и личности, чиито позиции и мнения трябва да се приемат сериозно.

Правата на участие на децата са описани в членове 12, 13, 14, 15 и 17 на Конвенцията за правата на детето. Те включват:

- Правото на свободно изразяване на мнение по всички въпроси, които се отнасят до тях (като на това мнение се придава съответната тежест съобразно възрастта и зрелостта на детето)

- Правото на свобода на изразяване
- Правото на свобода на мисълта, съвестта и религията
- Правото на свободно сдружаване
- Правото на информация

Член 5 на Конвенцията е важен и поради това, че се отнася до ролята на родителите за даване на насоки и ръководене, като в същото време активно се признава развиващата се способност на детето им за вземане на решения и формиране на собствено мнение.

Признаването на правото на децата на участие е важно и в членове 9, 16 и 29 от Конвенцията, тъй като се отнасят за ключови области като правата на децата на изразяване на своето мнение по всяко решение за разделянето им от техните семейства.

Защо е важно участието на децата

Участието на децата е важно, защото...

...повишава ефективността на действията, насочени към подобряване на живота им

Участието на децата увеличава ефективността на вършената работа, тъй като:

- Прави проектите, програмите и услугите по-подходящи, пригодни и устойчиви и поради това с по-голяма вероятност за успех.

- Дава нова гледна точка по такива въпроси като приобщаването и де-институционализацията.

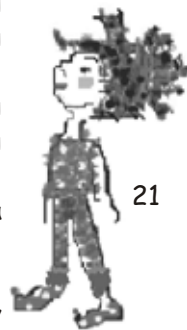
- Подпомага откриването на ключовите бариери пред децата за гарантиране на техните права и новаторския подход към тях.

- Дава на децата чувство за „принадлежност“ и чувство за отговорност по отношение на проектите и услугите, разработвани в тяхна полза.

- Води до по-добри решения и натрупване на собствен опит и знания на децата.

...е от полза за децата, които участват

Участието на децата има ползотворен ефект върху

тях. Този ефект включва:

- Непосредствено подобряване на живота им и шансове в живота, напр. достъп до образование или подобрени услуги.
- Възможност да се защитават сами и да отвържат на нарушаването на правата им пряко или като съобщават за това на отговорен възрастен.
- Повишено самочувствие и самооценка.
- Възможности за придобиване на умения и подобряване на съществуващите умения, включително за разрешаване на проблеми, водене на разговори и общуване.
- Запознаване с групите и демократичните процеси, включително и разбиране на различни гледни точки, нуждата от компромиси и чувство за отговорност за груповите решения.
- Чувство за цел и насочване на собствения си живот – вярата, че могат да повлияят положително върху собствения си живот и живота на своите връстници, семейства и общност.
- Възможност да учат и прилагат уменията на отговорната и активна гражданска позиция.

... дава права на децата като членове на гражданското общество и активни граждани

Опитът от участието засилва способността на децата да търсят отговорност от организации, институции и власти. Той дава възможност на децата да играят активна роля в гражданското общество и да компенсират за изолирането им от формалните политически процеси. Прави по-видими както децата, така и техните проблеми, така че да им се придава по-голяма тежест в икономическите, социалните и политическите планове. Чрез увеличаването на отчетността пред децата се разширява демократичното пространство и се насърчава доброто управление.

... самите деца искат да участват

Много деца – но не всички – искат да участват в обсъждането на решения, които ги засягат, да изразяват гласно проблемите си или да правят нещо по въпроси, които се отнасят до тях. Чувстват, че могат да допринесат с нещо съществено, което възрастните често игнорират. Биха желали да имат възможност да помогнат на света да стане по-добър. Тези, които знаят за правата си, вярват и в това, че когато нещо се отнася до тях, те имат правото да бъдат изслушани. Както и

възрастните, те също се радват на възможностите за срещи с други деца и да научават за приликите и разликите във възгледите и опита си.

...притесненията относно участието на децата са или неоснователни, или за тях може да се работи чрез осигуряване на качествена практика

Има няколко аргумента, които често се използват за поставяне под въпрос на уместността на участието на децата или за отказване на децата на възможността за участие.

Те включват мнения, че:

- Децата ще бъдат манипулирани от възрастните и няма да могат свободно да изразяват становището си.
- Децата нямат компетенцията или опита, за да участват.
- Децата ще злоупотребяват с участието си, за да създават проблеми.
- Участието ще подкопава авторитета на възрастните, особено на родителите.
- Участието ще „претоварва“ децата, ще ги лишава от детство и ще им възлага твърде големи отговорности, например да се самозащитават или да решават важни въпроси.

След като веднъж им се даде нужната информация, подходящата подкрепа и свободата да се себеизразяват по начини, които им харесват, децата – съобразно своята възраст и зрелост – могат да показват и своето умение за поемане на ангажименти. Освен това, децата показват висока степен на отговорност с начина, по който използват тези възможности, тъй като и те, както и възрастните, наистина искат да видят промяна.

Що се отнася до „претоварването“ на децата, е важно да не се забравя, че тяхното участие трябва да е доброволно и да им се предоставя свободно. Те не трябва задължително да присъстват. Важно е да се отбележи и това, че в живота на много деца вече има прекалено много отговорности (като например да се грижат за членове на семейството, да работят или да се занимават със спорове в семейството) и това участие може да бъде както начин за споделяне на опит, така и намиране на истински решения.

Манипулирането от страна на възрастните е, разбира се, риск и важна част от практиката за включване с

участие е това да не се допуска. Както и други рискове, свързани с участието на деца, подходът към него трябва да е етичен и базиран на висококачествена практика.

И най-накрая, участието не бива да се схваща като заплаха за родителите или за други възрастни, които имат някаква власт. Както е посочено по-горе, именно чрез участие децата могат да се учат на толерантност, на умения за водене на разговори и на нуждата от компромиси. Когато се отнасят сериозно към мнението им, децата развиват уважение към възрастните, които са склонни да ги изслушват и да се занимават с тях. Децата започват да разбират, че както те могат да имат мнение, така могат да имат мнение и другите и че е необходимо да се намират решения и да се гради взаимно разбиране. Както е споменато и по-горе, не участието на децата поставя авторитета на възрастните под заплаха, а дейността на организации, чиято цел е да сплашват другите, като използват децата като свои неволни оръдия.

Участието на децата може да има следната полезна градация:

Манипулация: Децата правят или казват онова, което възрастните искат от тях, без наистина да разбират проблемите.

Използване на манекени: Децата се канят за участие в събития, но не им се обясняват проблемите или причините за тяхното участие.

Формализъм: На децата явно се дава право на глас, но имат много малък избор, или нямат избор по въпроса или начина, по който да изразяват мнението си.

Възлагане с информация: Децата се информират за проекти и за това, кой взема решенията и защо се вземат.

Консултиране с информация: От децата се иска тяхното мнение и то се приема сериозно от организацията. Те са информирани за процесите вътре в организацията.

Инициативи на възрастните със споделяне на решенията: Децата са активни участници в процеса на вземане на решения, включително пълни консултации и участие в резултатите от решенията.

Инициативи на децата и напътствия: Проекти, идеи и решения, инициирани от самите деца.

Инициативи на децата, включващи съвместни решения: Децата имат и споделят идея, а след това работят за нейното развитие заедно с възрастните като равностойни партньори.

Как да се работи с децата по полезен и интересен за тях начин

1. Етичен подход: Прозрачност и честност

Има неизбежни дисбаланси между възрастните и децата по отношение на правата и статуса. Необходим е етичен подход, за да може участието на децата да бъде действително и полезно. Организациите на възрастните и участващите в тях се ангажират с етични практики с участието на деца, насочени преди всичко към най-добрите интереси на децата, когато:

- Децата могат свободно за изказват своите възгледи и мнения и да се отнасят към тях с уважение.

- Съществува ясна цел на участието на децата и честност относно параметрите ѝ. Децата разбират доколко могат да имат влияние върху процеса на вземане на решения и кой взема окончателното решение.

- Ролите и отговорностите на всички участващи (деца, подкрепящи ги възрастни и други участници) са ясно определени, разбрани и съгласувани.

- С децата се договарят ясни цели и задачи.

- Децата имат достъп и им се предоставя необходимата информация за тяхното участие.

- Децата участват от възможно най-ранния етап и могат да влияят върху структурата и съдържанието на процеса на участие.

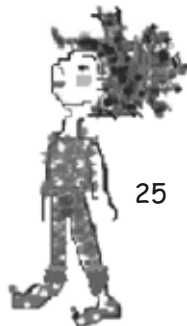
- Децата имат време да обмислят участието си и трябва да дадат за него своето лично и информирано съгласие.

- „Външни“ възрастни, които също са привлечени към този процес с участие на деца, са получили указания как да работят с тях, наясно са с тяхната роля и имат желание да ги изслушват и да се учат.

- Организациите и работещите в тях са отговорни пред децата за ангажиментите, които поемат.

- Когато процесът изисква представителство от по-голяма група деца, подборът на представители се базира на принципите на демократичност и липса на дискриминация.

- С децата, които имат право да участват, се обсъждат бариерите, които те могат да срещнат в други

сфери на живота си.

II. Участието на децата е необходимо и доброволно

Участието на децата трябва да се гради въз основа на личното им знание – на информацията и схващанията, които те имат за живота си и за въпросите, които ги засягат. Отчитайки и другите си ангажменти, децата трябва да могат да участват по свое усмотрение и за срок, които те си решават. Децата участват в работа по въпроси, които пряко ги засягат и могат да избират дали да участват, или не:

- Въпросите наистина са важни за децата, които участват, и се използват техните знания, умения и способности.
- Децата участват в определянето на критериите за подбор и представителство на участващите.
- Децата получават достатъчно информация и подкрепа, за да могат да правят информиран избор за участието си.
- Участието на децата е доброволно и могат да се оттеглят веднага, щом пожелаят.
- Децата трябва да участват по начини, на нива и с натовареност, които съответстват на техните възможности и интереси.
- Уважават се и се спазват останалите ангажменти на децата, които изискват време (напр. у дома, в училище, работа).
- Начините на работа и методите за участие трябва да включват и да надграждат подкрепящи местни структури, традиции, познания и практика.

III. Обстановка, която е приятна и ползотворна за децата

Качеството на участието на децата и възможността те да имат полза от него силно зависят от усилията, положени за създаването на обстановка, която е благоприятна за тяхното участие.

26

Децата изпитват приятно чувство за гостоприемна и насърчаваща обстановка за тяхното участие при:

- Начини на работа, които изграждат себеуважение и самоувереност у децата, така че да чувстват, че могат да имат принос и техният опит и мнение са от полза.
- Методи на участие, които са разработени в партньорство с децата, за да могат да се отразяват предпочитаните от тях начини на изразяване, възрастта

им, зрелостта им и възможностите за развитие.

- Наличието на достатъчно време и ресурси за качествено участие.
- Подготовка на възрастните, за да могат да разбират стойността на участието на децата и да могат да играят положителна роля със своята подкрепа (напр. чрез тяхното информиране, осмислянето му и изграждането на капацитет).
- Използването на места за срещи, които са приятни на децата и те се чувстват спокойно, удобно и имат достъп до нещата, от които се нуждаят. Осигуряване на достъп за деца с увреждания.
- Подготовка/ модифициране на организационните и официалните процедури така, че да улесняват (а не да стряскат) децата и да привличат и по-неопитни деца.
- Оказване на помощ, когато е необходимо, за споделяне на информация и/ или изграждане на умения и възможности, за да могат децата да участват ефективно.
- Консултиране с децата за информацията, от която се нуждаят; достъпната информация се споделя с децата в удобно време, във формат, който им е приятен и на езици, които децата разбират.
- В ситуации, когато децата се срещат с различни чужди езици, трябва да се осигурява превод, за да могат децата да вземат пълно участие в разговорите и да имат достъп до писмената информация.
- Използването на не-техническа терминология във всички разговори с участието на деца и/ или ясно обясняване на всички жаргонни или технически термини.

IV. Равни възможности

Децата, както и възрастните, не са хомогенна група и трябва да се дава възможност за равноправно участие, независимо от възрастта, положението, етноса, пола, възможностите, класата, кастата или други фактори. Работата с участието на деца трябва да се противопоставя на съществуващите начини за дискриминация и изолиране, а не да ги подсилва:

- Всички деца трябва да имат равни шансове за участие, без да се дискриминират по възраст, пол, способности, език, социален произход, класа, етнос, географско положение и т.н.
- Стремежът трябва да бъде за включването на повече, а не на по-малко деца. Това би могло да

означава достигане до децата в тяхната социална среда, а не канене на представители в някакъв централен пункт.

- Практиката с участие на децата трябва да е достатъчно гъвкава, за да отговаря на нуждите, очакванията и положението на различни групи деца и тези въпроси редовно да се преразглеждат.

- При организиране на участието, т.е. в начина, по който се представя информацията, се вземат предвид възрастовата граница, полът и възможностите на децата.

- Не се правят предположения за това какво могат и какво не могат да правят различните групи деца.

- При всяка възможност децата трябва сами да избират измежду своите връстници онези, които ще ги представляват при инициативи с детско участие.

- Възрастните, които имат обществено влияние, се ангажират с търсенето на обществена подкрепа за участието на групи, които са подложени на дискриминация.

Осигуряването на равни възможности е стимул, който е зареден с трудности и организациите, чиито цели са насочени към „интеграция“ на деца от групи в неравностойно положение, може (и това често става) да попаднат в капан. Струва си да се търси, в най-добрия случай, участието или поне съветът на тези, които наистина разбират особеностите и навиците на не-доминантните групи.

И освен това, опитите за привличането и участието на определени групи може да срещнат отпор от самите групи. Спомням си усилията на екипа на „Еквилибриум“, когато се бяхме заели с представянето на един интерактивен семинар – добре изпитан и изпробван в Русе – пред група ученици в Шумен. Още в самото начало екипът ни просто не успя да предизвика отклика, на който бяхме свикнали и наистина очаквахме да постигнем. По-голямата част от групата бяха представители на турския етнос. Ние имахме опит в работата с деца от друг произход и винаги сме били чувствителни и внимателни при работата с деца от етнически малцинства. Но нещо се случваше не както трябва и работата не потръгна.

В ръководството на „Еквилибриум“ от 2006 год. („Учене чрез преживяване“) ние говорим не само за склонността към себеразграничаване, която може да оцветява реакцията на някоя малка група от дадено

училище или клуб, когато децата трябва да работят заедно в по-голяма група, но и за „пашкула на самодоволството“, в който могат да се капсулират някои приятелски кръгове от тийнейджъри.

Може да е доста трудно да се работи с някои „готови групи“ - групи от приятели или свързани по някакъв друг начин, ако възрастните, с които те общуват, не са играли никаква роля в света, от който носят „багажа“ си под формата на съвместни преживявания.

Членовете на екипа на „Еквилибриум“, които работят в Комплекса за социални услуги за деца и семейства в Русе, не могат просто да влязат в едно училище и да кажат на децата:

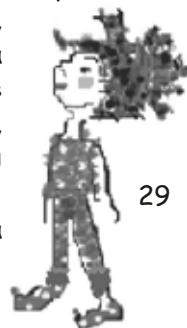
- Ей, хайде да участвате с нас.

Така не става. Бързината, с която те набират скорост с новите групи, с които работят, зависи не само от предишния опит на децата по отношение на дейности, свързани с тяхното участие, но и от силата на групирането по разделителната линия възрастни-деца. Културата си казва думата. Социалната класа си казва думата. Мога да продължа, но мисля, че схващате какво имам пред вид.

Приобщаващите усилия за участие на децата, предприети в страна, в която има разслоение на раси, религии и културни групи, не се състоят в това да има малко черни или жълти лица измежду русите тевтонци... Хората си навличат беля, когато се опитват да смесват принципите на участие на децата с тези на мултикултурното развитие, без да се помисли добре за практическата страна на нещата. Ако групи от възрастни с културни различия намират съвместното участие за трудно, защо тогава то трябва да е по-леко, когато става въпрос за деца?

Ами отделното дете и въпросът за доброволната работа? Участието на децата се получава, ако се основава на демократични и приобщаващи принципи. Дали е правилно, или наистина приемливо, просто да се отстъпва пред нежеланието на децата, които не искат да се включват по една или друга причина? Дали не трябва да избягваме ситуации, в които участието на децата е резервирано за онези деца, които сами изразяват желание? Те имат готовност и затова то е достъпно за тях.

А как се мобилизират социално деца, които са свенливи или затворени? Дали да се правят опити?

„Някои родители и учители смятат, че децата-интроверти трябва да се насърчават (или дори насилват) „да стават по-общителни“. Екипът на „Еквилибриум“ напълно отрича схващането, че естествените интроверти могат да се променят по този начин и действително смятаме, че такъв вид усилия могат да причинят емоционални вреди на детето“.

(„Учене чрез преживяване“, публикация на „Еквилибриум“, 2006).

Интровертите може би могат да понесат компанията на няколко деца, които са също така кротки. Но тяхната необходимост да приемат навътре изживяванията си, което включва и склонността внимателно да подбират онова, на което отдават внимание и след това са погълнати от него, затруднява динамичното им участие.

Нека не забравяме, че правото на самостоятелни действия и себеизразяване се отнася и до най-необщителните, много затворените и онези, които най-неясно се изразяват. Напълно осъществимо е да се изгради безопасна среда, в която децата могат да се себеизразяват и да участват в определянето на правилата и границите. Пробвал съм. Може да е мъчително. Но може да бъде и изключително удовлетворяващо за всички, които участват.

V. Персоналът е ефективен и уверен

Възрастните могат ефективно и уверено да насърчават децата за участие, единствено ако имат необходимото разбиране и умения. Възрастният персонал и ръководителите, които работят по привличане на децата към участие, трябва да са обучени и да се подпомагат, за да вършат работата си с високо качество:

- Целият персонал и ръководителите трябва да са запознати с аспектите на участието на децата и да разбират този ангажимент.

- Персоналът трябва да е подходящо обучен и да има и други възможности за развитие по отношение на практиките с участие на деца, за да може да работи ефективно и уверено с тях.

- Членовете на персонала трябва да се подкрепят и да се ръководят по подходящ начин, а тяхната практика с участието на деца трябва да се цени.

- Специфичните технически умения или професионализъмът (напр. общуване, фасилитиране,

разрешаване на конфликти или работа в мултикултурна среда) се изграждат чрез комбинация от набиране, подбор и развитие на персонала и обмяна на практики.

- Взаимоотношенията между членовете на персонала и между персонала и ръководството моделират подходящото поведение, взаимното уважение и честността.

- Оказва се помощ на ръководителите и персонала, за които участието на децата представлява важна лична или културна промяна, без това да се приема като проблем.

- Членовете на персонала могат да изразяват всякакво мнение или притеснение по отношение на привличането на децата към участие с очакването, че ще им се отговори по конструктивен начин.

VI. Участието подпомага безопасността и закрилата на децата

Организациите са длъжни да се грижат за децата, с които работят и трябва да се прави всичко възможно за намаляване до минимум на риска от насилие или експлоатация на тези деца или на всякакви други отрицателни последици от тяхното участие. Политиката и процедурите за закрила на децата представляват важна част от работата с тяхно участие:

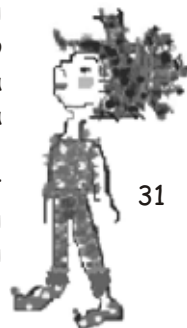
- Необходимостта от закрила на децата е по-важна от всичко друго при планирането и организирането на тяхното участие.

- Децата, които са привлечени за участие, знаят правото си да не са изложени на опасност от насилие и знаят къде да потърсят помощ, ако се налага.

- Има охрана за намаляване до минимум на риска и предпазване от насилие (напр. децата се наблюдават и пазят през цялото време, прави се оценка на риска при дейности, които изискват пребиваване извън дома).

- Членовете на персонала знаят своите законови и морални задължения и отговорности (напр. по отношение на своето собствено поведение или какво да правят, ако им се каже за неподходящо поведение на други хора).

- Процедурите за закрила на децата отчитат специалните рискове за определени групи деца и допълнителните бариери, които срещат при получаването на помощ.

- Трави се внимателна оценка на рисковете, свързани с участието на децата при огласяване на мнението им, при кампании или застъпничество. В зависимост от установените рискове може да се налагат стъпки за защита на идентичността на децата или последващи мерки за закрила (например осигуряване на безопасната им ре-интеграция в техните общности).

- Трябва да се получи съгласие за използване на цялата информация, дадена от децата, а информацията, определена като поверителна, трябва винаги да се пази.

- Не се правят или публикуват снимки, клипчета или дигитални изображения на децата без тяхното съгласие.

- Ако няма друга уговорка, не трябва да има възможност за проследяване на информацията обратно до отделното дете или групата деца.

VII. Последваща работа и оценка

Важно е децата да разбират какъв е резултатът от тяхното участие и как е използван техният принос. Важно е също така, когато е уместно, да им се дава възможност да участват в последващи процеси или дейности. Като ключов участник, децата трябва да бъдат неразделна част от процеса на наблюдение и оценка. Уважението към участието на децата се проявява чрез ангажимента да се дава обратна информация или да се проследява по-нататъшното развитие и да се оценява качеството и ефектът от това:

- На децата се дава бърза и ясна обратна информация за ефекта от тяхното участие, за резултата от всякакви решения/ следващи стъпки и стойността на участието им.

- Обратната информация достига до всички участвали деца.

- Децата се питат за тяхната удовлетвореност от процеса на участие и за мненията им за начините, по които то би могло да се подобрява.

- Резултатите от наблюдението и оценката се съобщават на участвалите деца по достъпен и приятен за тях начин, а обратната информация, получена от тях, се взема пред вид при бъдеща работа, изискваща тяхното участие.

- Отчитат се грешките, забелязани при оценката, и се поемат ангажименти за начина, по които научените уроци ще се използват за подобряване на процеса на участие за в бъдеще.

Примери от практиката на "Еквилибриум"

Ескимоси в Русе

Децата и възрастните споделят опита си от построяването на село от иглута (м. януари 2008 год.)

Това не беше част от никакъв проект или програма. Беше направено спонтанно, заради забавлението. Трябваше ни нещо, което да отвлече мисълта ни от неработещите училищни котли, заледените улици и падащите от стрехите на сградите ледени късове. Селото от иглуца беше построено на паркинга на Комплекса за социални услуги за деца и семейства в Русе от персонала на Комплекса и техните синове и дъщери, доброволци от местен клуб за занимания на открито и голяма група деца клиенти на Комплекса.

Значението на ЕС за българските младежи

В контекста на един проект за неформално обучение, финансиран от ЕС по Програма „Младеж - Операция 5 - Подкрепящи мерки“ ('Youth - Action 5 - Support Measures') екипът на „Еквилибриум“ помогна на български юноши да започнат да разбират значението на „институциите и организациите на Европейския съюз“ за младежи. На няколко различни места се проведе един изключително интерактивен семинар, адаптиран към съответната група млади участници от три училища:

„Елитната“ група:

- Английската езикова гимназия в Русе (изключително представителна за стремящите се към израстване българи)

Групата в масовото училище:

- **Общобразователно училище „Възраждане“ в Русе (с 3 деца от турски произход)**

Етническите малцинства:

- **Учениците от средно училище „Трайко Симеонов“ в Шумен - децата в това училище са от турски район и от ромски квартал и не са добре интегрирани в масовото училище. В това училище имаше проблеми с бягането от училище и с агресията.**

Лятна програма от деца за деца

Ани, една от младите инициативни участнички в дейностите в Дряновец (вижте предисловието), направи вдъхновяващо представяне на своето лято на село пред персонала на Комплекса.

Постигане на самостоятелност на младежи с увреждания

Въпреки обучителните си затруднения най-големият живущ в малкия групов дом, който управляваме, има съръчни ръце и му харесва да е с нас, когато нещо се пече, строи или ремонтира.

През октомври 2009 г. екипът на „Еквилибриум“ домакинства едно обучение в продължение на два дни и половина, което беше осъществено от двама представители на британската организация Хората първо. Майк Ле-Сърф е много опитен инструктор в областта на постигане на самостоятелност на хората с увреждания. Неговият 18-годишен колега Джеймс Хамилтън всъщност е с увреждане: има синдрома на Даун.

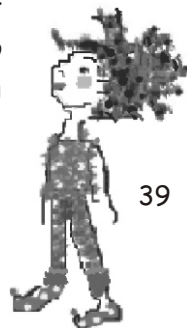
Сред участниците имаше младежи с обучителни затруднения, клиенти на Комплекса за социални услуги в Русе. Един от тях говори за травмата, причинена му от това, че е прекарал детството си в няколко институции за деца с увреждания, след като е бил изоставен от родителите си и най-накрая са му помогнали да започне да живее самостоятелно и да работи за прехраната си.

Заклучение

Много е лесно привличането на децата към участие да се вижда като упражнение в наивност на възрастните или преследване на идеал, чието постигане е трудно в царството на тежкото ежедневие. Този циничен поглед към участието на децата не го обезценява. Гледната точка ни казва много за степента, до която възрастните трябва да коригират подхода си. Може би трябва да признаем, че съвременните практики на работа често задълго ни отдалечават от децата, докато формата на нашите лични финансови средства - начина, по който изкарваме, пестим и харчим пари - върши твърде малко в подкрепа на дейностите в семейството или в общността. Връзката между работата или по-скоро изкарването на приходи и отглеждането на децата, е тревожно изкривена. Подхранваните от правителството притеснения за здравето и безопасността имат значителен принос към стойността на стоките и услугите, формите на трудова заетост, амортизацията на обществото и затварянето на децата в стерилна обстановка, защото възрастните вече ги е страх да се грижат за чужди деца. Това се получава заради безбройните изисквания, които правителството има за хората, решили да помагат в гледането на дете.

Трябва да намерим начини за полезно обединение на световите на възрастните и на децата, като в същото време се стараем правителствените инициативи за деца да подобряват общото благосъстояние в дългосрочен план, вместо просто да представляват политически правилни реакции на горещи проблеми.

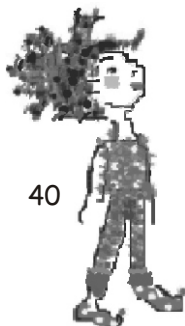

УЧАСТИЕТО НА ДЕЦАТА - ЛЕСНО КАТО ДЕТСКА ИГРА

Съдържание

Предисловие.....	1
Предистория.....	3
Какво е „Участие на децата“?	5
Думи в устата на малки деца? Участие на децата и политическа активност	8
Социализация и впечатлителност	9
Истинско участие на децата: въпрос на умения, не на впечатлителност.....	11
Рамка за участие на децата	14
Участие на децата - основни моменти	17
Участие на децата от неправилен вид	18
Педагогически пречки пред участието на децата	19
Участието и правата на децата.....	20
Защо е важно участието на децата	21
Как да се работи с децата по полезен и интересен за тях начин	
Примери от практиката на „Еквилибриум“	25
Заклучение	39

Това ръководство е предназначено за всички, които работят основно с деца - учители, социални работници, ментори и възпитатели

„Учениците непременно трябва да внасят малко дрипава и сополива непочтителност в системата; те не са тук, за да въздигат в култ познатите неща, а за да ги подлагат на проверка.“

Дж. Броновски

автор: ДЕЙВИД БИСЕТ
превод: Миглена Парашкевова
консултанти:
Клуб "Отворено общество" - Русе
Одри Пейзи, Великобритания
редакция: Галина Бисет
Десислава Енчева
художник: Ева Георгиева

2010 г.